

OLVASÓNAPLÓ

A NÉPRAJZTUDOMÁNY NAGY VÁLLALKOZÁSA

Magyar Néprajzi Lexikon. I. kötet. A—E.

Főszerkesztő: Ortutay Gyula.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

Manapság; minden személyi és tárgyi feltétel adott és megnövekedett a népi kultúra iránti érdeklődés is, így a magyar néprajztudomány a nagy vállalkozások korát éli: 1977 könyvhetén jelent meg a *Magyar Néprajzi Lexikon* I. kötete, évenként követi a másik három is, közben készül az új *Magyarság Néprajza*, melyet az előző négyvel szemben hat kötetre terveznek, a *Magyar Néprajzi Bibliográfiának* eddig három vastos kötete jelent meg, készül a *Magyar Néprajzi Atlasz*, a *Népmesekatalógus* és így tovább. Közben Vargyas Lajos kétkötetes alapvető balladamonográfiája is elhagyta a sajtót, kéziratban elkészült a *Magyar Folklor* egyetemi tankönyve (ez a folklor egészét felöleli mintegy 800 kéziratot oldalon) és egy közepméretű magyar néprajz is, mely az említett hatkötetes sorozatot előzi meg. Es e felsorolásunk egyáltalán nem teljes!

A *Magyar Néprajzi Lexikon* kétségkívül a magyar és a nemzetközi néprajztudomány egyik legnagyobb vállalkozása. Bár majdnem minden „rangos” és hagyományos tudományág (nyelvészet, irodalomtudomány, művészettörténet, neveléstudomány, zenetudomány stb.) letette már az asztalra a maga lexikonát vagy enciklopédiáját, a viszonylag legfiatalabb néprajznak volt a legnehezebb helyzete: a meglehetősen, egy-egy témakört felölelő, sokszor nagyon vázlatos és többnyire már el is avult nemzetközi előzményeket (a lexikon előszava ezeket majdnem mind felsorolja) nem számítva, a *Magyar Néprajzi Lexikon* semmiféle bevált előképre nem támaszkodhatott, mindent újonnan és önállóan kellett a munkatársaknak megoldaniok. Sokan kételkedtek is a lexikon elkészültében, az együttműködésnek és a munkának voltak nehéz pillanatai, amint ezt Ortutay Gyula előszavából tudjuk, de a 9000 címszó készen van, a kiadón múlik a további megjelenés üteme. Kétségtelen, hogy egy ilyen nagy, közös vállalkozás központi szervezet és vezetés nélkül aligha jöhetett volna létre. E hálátlan szerepet Ortutay Gyula energikus vezetésével a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportja vállalta magára; a munka oroszlánrésze az övék volt ugyan, a lexikon azonban az egész néprajztudomány közös vállalkozása; ezt jól jelzik a számok is: a lexikonnak 96 munkatársa volt, vagyis éppen háromszor annyi, mint amennyi a csoport alkalmazottaié. A vállalkozás teljes sikerrel járt. A lexikon szokatlanul nagy példányszámban jelent meg: 50 000-et adtak ki belőle, így eljutott a legkisebb falvakba is, a könyvhétnek pedig Zolnay László *Kinccses Magyarország* c. könyve mellett a másik nagy szenzációja volt.

E lexikon terve tíz évvel ezelőtt született, korábban az új *Magyarság Néprajzán* fáradoztunk. Helyes volt e lexikont előbbre hozni, így eltűntek az ún. fehér foltok, tisztázódtak a fogalmak, és tömör formában — igaz, címszavakra széttagolva — előttünk az egész magyar népi kultúra. A lexikon így a további szintézisek útját is egyengeti, ugyanakkor öné-

vényű és nélkülözhetetlen kézikönyv is. Nem csoda, ha teljes megjelenése után rövidebb formában idegen nyelvre való fordítását már most latolgatják a szakemberek és a kiadók.

A lexikon megírásához 1970-ben kezdtek hozzá a munkatársak, a címszavak 1975-re készültek el, utána egyesek már csak adósságokat törlesztettek és néhány adatot kiegészítettek. A jugoszláviai adatokat tekintve pl. meglepő gyorsan és szinte máig.

A lexikon célkitűzése igényes és széles körű: „a néprajz fogalomrendszerének teljességével akartuk hálóba fogni a magyar néprajz teljes anyagát” — írja az előszóban Ortutay Gyula. Ennek megfelelően az ún. anyagi (tárgyi), szellemi (folklór) és társadalmi kultúra egyaránt helyet kapott, vagyis pl. akár az állattartás, az eke, vagy pedig az álarcok, a betlehemezés, a cifraszúr, a balladák és egyebek érdekelnek is valakit, itt mindent megtalál egy helyen. Különösen újszerűek a társadalomra vonatkozó címszavak (pl. agrárproletárok, munkaszervezetek, az ún. bandák, a család és a családtagok, rokonok, a jogi népszokások stb.), ezeket eddig a klasszikus magyar néprajztudomány mellőzte vagy csak futólag érintette. Am a „megszokott” címszók keretében sem csak ismétlést és a korábbi eredmények vázlatos ismertetését kapjuk, hanem modern szemléletű, az új adatokat történeti-társadalmi háttérrel, összefüggésekkel együtt bemutató valóságos kis tanulmányokat. A lexikon munkatársai nem voltak ugyan újabb, önálló kutatásokra kötelezve, mégis nem is egy jelenség és fogalom a magyar szakirodalomban itt kerül először rendszeres kidolgozásra. Nem tudom, helyes-e ezt egyáltalán lexikonnak nevezni, nem lett volna-e illőbb a francia enciklopédisták óta a haladást, az újat jobban szolgáló, nagyobb szócikkeket közlő *enciklopédia* elnevezés.

A lexikon látóköre nemcsak a néprajzi jelenségek körén belül teljes, hanem idő-, térbeli és etnikai szempontból is. Bár nagyjából a százforduló körüli állapotokból indul ki, amely korra a néprajztudomány is kifejlődött és amelyet a jelenlegi szemlélettel és módszerrel a legkönnyebb rekonstruálni; az egyes szerzők mégsem álltak meg ennél a kornál, hanem visszább mentek, illetve a mához közelebb jöttek, mindig a téma és az adatok megszabta keretben, vagyis a lexikon következetesen történelmi szemléletű vállalkozássá vált. A társadalom kérdéseinek az eddigieknél behatóbb kidolgozása épp e történetiség a lexikon erős oldala. Nagy előrelépés tehát ez a kézikönyv!

A *Magyar Néprajzi Lexikon* nem szorítkozik a magyarországi adatok közlésére, hanem a magyar nyelvterület egészére is kitért, bár e tekintetben a gyűjtések egyenetlensége a terjedelmen meg legtöbbször meglátszik. Így a jugoszláviai kutatások eredményei is bekerülnek a lexikonba, amint ezt az alább tárgyalandó címszók is tanúsítják. Hasonló kitarulkozás jellemzi lexikonunkat etnikai szempontból is, mert mind a magyarsággal együttélő nemzetiségek, mind pedig a szomszédos, sőt a történelem során velük érintkezett vagy hatással volt népek (arab, baskir, besenyő, csuvas stb.) is röviden sorra kerülnek. Mindezek néprajzának megírására természetesen nem vállalkozhattak, így pl. a kizárólagosan délszláv busójárás szokása annak ellenére kimaradt, hogy Magyarországon gyakorolják a mohácsi sokácok.

A lexikon igazán megelégedhetett volna pusztá leírással is, ám az általános fogalmak és jelenségek, továbbá a fontosabb tudománytörténeti eredmények és az egyes kutatók, sőt a különféle népművészek stb. is mind-mind illő helyet kaptak. Nagyon nehéz volt az általános fogalmak felé a határt megvonni, ide hibák is csúsztak be s néha bizony nem éppen kicsinyek is. Így az előszó meggyőzően hirdeti, hogy a *couvade* (férfi-gyermekágy) azért maradt ki, mert erre magyar viszonylatban nincs példa, ámde Wlislöckiné Dörfler Fanny, Tagányi Károly és mások éppen a mai Jugoszlávia magyar lakta területéről említik. Igaz, ez az adat meglehetősen hézagos, de egy rövid címszót akkor is megérdemelt volna.

Nagyon szerencsés a lexikon szerkezete, címszavakból való felépítése: az egész műben mintegy 35—40 terjedelmes címszó, vagyis kismó-

nográfia van, a többi szócikk a kívánt terjedelemben tárgyalja az egyes jelenségeket és sok-sok utalás történik a rokon kérdéskörökre. Talán csak a mesei címszavakat lehetne bírálni (kidolgozásuk mintaszerű), ti. oly hosszadalmasak és szokatlanok (pl. *Ahol még a madarak is térden állva isszák a vizet*), hogy így senki sem fogja őket sem keresni, sem pedig megtalálni. Minden bizonnyal majd a mesénél utalás történik rájuk, s így e zavart a megfelelő kötet megjelenése el fogja oszlatni. Kevés az egyéb aránytalanság is, de pl. a kitűnő *ághegyháló* címszó sokkal terjedelmesebb, mint a nála fontosabbak, de hát ez az adatok bőségétől és a kutató szorgalmától egyaránt függött.

A címszavak kidolgozása a szerkesztés jóvoltából eléggé egyöntetű, de azért kinek-kinek tükrözi egyéniségét is. Némi meglepetéssel szolgál, hogy az ekét nem Balassa Iván, az eke-monográfia írója dolgozta ki, hanem Kósa László; a népi imákat sem Erdélyi Zsuzsanna, hanem Szemerkenyi Agnes, sőt az *adoma* címszót szintén ez utóbbi, az *anekdotát* viszont ismét Kovács Ágnes. Ez persze a színvonalból mit sem von le, minden bizonnyal szerkesztői megfontolások döntöttek így.

A magyar néprajztudomány specializálódását néhány egymással rokon címszó-bokor is világosan szemlélteti, pl. a következőket mind más-más kutató dolgozta ki: *bánya, bányabíró, bányász, bányászdal, bányaszellem* stb., de bőven található még hasonló példát. Nem volt könnyű dolguk a szerkesztőknek, Kósa László és Pócs Eváé itt a fő érdem!

E lexikon megbirkózik a legnehezebb általános, elméleti fogalmakkal (ilyen pl. az *asszimiláció, akkulturáció, civilizáció, diffúzionizmus, antropológia, etnográfia, etnoszemiótika, affinitás, egyéniség-közösség* stb.), igyekezőn a legújabb elméleti irányzatokat és eredményeket is szemmel tartani, ugyanakkor valósággal új, tehát eddig ismeretlen vagy csak kevésbé ismert részletek garmadáját is feltárja. Ki tudna válaszolni arra, hogy pl. mit is jelent a cedele, csanak, cserepcsik, cserge, cséza, csikle, csölle, csümölgetés, degenyeg és hasonló? Többen összetévesztik a Nógrád megyei Bujákot a Somogy megyei Buzsákkal, a Hernád—Bódva folyó közötti Cseréhatót a Nógrád megyei Cserhát hegységgel, a butellát a butykossal és így tovább. Most, hogy a lexikonban együvé kerül és illusztrálva is van a bocskor és a bocskorvarsa, a boglya és boglyakemence stb., értjük csak meg igazán, milyen szemléletes is a népi kifejezés. (Kutatóink egyébként a legtalálható népi terminusokat igyekeztek megtartani és csak szükség esetén alkottak újat.)

Nem kis meglepetésre ún. közismert címszavakkal is bőven találkozunk; joggal kérdezhetné bárki, miért kellett felvenni pl. az anya-apa, anyós, bűn, csók és hasonló fogalmakat? Amde elolvásuk után minden kétségünk azonnal eloszlik: népi-paraszti értelmezésükről van szó és ezek általában nem fedik a köznyelvi normákat. Megtudjuk pl., hogy a paraszti családokban az anyós semmiféle különleges tiszteletnek nem örvendett (átkozzák is eleget a szerelmi népdalok), viceket viszont nem mesélnek róluk, illetve az ő rovásukra; a bűn fogalma egészen mást jelent népi, mint egyházi értelmezésben, és a csók régen lélekcseré volt, szertartásosabb körülmények között zajlott le, nem is feltétlenül az ajkakon csattant titokban, hanem ünnepélyesen, nyilvánosság előtt, mintegy legálisan. Változnak az idők...

Számos kismonográfiával (állattenyésztés, anyagi kultúra, bútor, betlehemezés, boszorkány, csárdás, állat- és emberábrázolás, ének, epika stb.) találkozunk e kötetben, ezeket a kutatás közvetlenül is felhasználhatja, még ha nem is szokás a lexikoncímszavakra hivatkozni. Kár, hogy a nagyobb szócikkek végén oly kevés a szakirodalom, különben a források tekintetében is elsőrendű kézikönyv lehetne!

Lexikonunk jólesően sok jugoszláviai magyar vonatkozású címszót is tartalmaz, de ezeknek csak egy része öitlik azonnal szembe (Bácska, Bánság, Dráváköz, Dráva mente stb.), míg más részüket végig kell olvasni, hogy a kapcsolódást észrevegyük (pl. Alföld, Dunamellék, Dunántúl, Duna—Tisza-koze stb.), gyakran pedig apró részletekben bújnak meg a bennünket most közelebről is érdeklő adatok (pl. az ágyszék Kórogy-

ról, a derenka-tánc ugyanonnan stb.). E címszavakban településtörténetet, illetve leírást kapunk, olykor kisebb pontatlansággal. Pl. az egyes címszavakból (alfalusi, Drávaköz stb.) nem derül ki eléggé pontosan és világosan, hogy az ún. Drávaszög vagy Drávaköz délibb községeit az ún. *alfalusiak*, az északibbakat pedig a hegyaljaiak lakják, de sem az egyik, sem pedig a másik (tehát alfaluk vagy Hegyalja) nem azonos magával az egész Drávaszöggel, hanem csak e kettő együtt teszi ki az egészet. (Egy helyen pedig Csúza rövid u-val íródott.)

Kissé távolabbról ide vehetjük a bukovinai (aldunai) székelyekről, a bosnyákokról és a bunyevácokról írott címszavakat is, bár ezek meglehetősen vázlatosak. A dohány címszavai szintén magukba foglalják a Dél-Tisza mente és a Bánát, Bácska dohánytermesztését is. A boza címszónál azt olvassuk, hogy ma már ismeretlen ital, illetve időközben elfeledték, holott Zentán máig árusítják, sőt még külön hirdetemények is propagálják. (Igaz, ez már nem kölesből készül és ott másodlagos jelenség lehet; valószínűleg újonnan került fel a Balkánról.)

Nagyon jó a drávaszögi hímzések szócikke, szépek a képei, hasonlóképpen a zentai és egyéb mezővárosi, falusi felvételek: város- és utcaképek, épületek stb. is, habár a lexikon fekete-fehér felvételeinek körvonala gyakran elmosódott, inkább a rajzok és a színes mellékletek mutatnak.

Tájunk eddigi legnagyobb népi egyénisége, Borbély Mihály is külön címszót kapott, és ebben az I. kötetben ismertetik Bori Imre, Burány Béla életét és munkásságát is.

A lexikon szerkesztői és munkatársai kitűnő munkát végeztek, Ortutay Gyula a legszorgosabb szerzőket (13 szakembert) az előszóban külön is megemlíti, egyébként teljes névsorukat a címszavak előtt találjuk meg. Az Akadémiai Kiadót is csak dicséret illeti.

A *hungarica non leguntur* (magyarul nem olvasnak) elv és gyakorlat miatt is a magyarságról alkotott kép és az önarckép is rendkívül hézagoss, egyoldalú és elavult volt, ezen az anomálián csak a magyar szakemberek segíthetnek, a tudományok közül pedig a néprajz a legilletékeesebb. Ez a bemutatkozás, a *Magyar Néprajzi Lexikon* I. kötete teljes mértékben sikerült: így nemcsak a rólunk alkotott kép lett ezáltal hitelesebb és árnyaltabb, hanem az egyetemes néprajztudomány is gyarapodott. E könyvnek ott a helye mindazok asztalán, akiket a népi kultúra érdekel.

Várjuk és hasonló örömmel mutatjuk majd be a soron következő köteteket is.

KATONA IMRE

DALKINCÁSUNK KÖNYVE

Hallották-e hírét? Pásztordalok, rabénekek, balladák.

Sajtó alá rendezte: Dr. Burány Béla.

Forum, Újvidék, 1977.

Csaknem három évtizede folyik a gyűjtőmunka a Vajdaságban, a szlavóvóniai és a muravidéki magyarok helységeiben. A népviselet, a népi táncok, a népmesék, mondókák és a népdalok a már ismerteken kívül olyan szűz területeket kínáltak fel hívogatóan a gyűjtők számára, amelyek a második világháború előtti folklór- vagy szűkebben vett népdalkutatók figyelmét valahogy elkerülték. Jóllehet Gombos, Doroszló, Hor-